

Muhammedov Yakubjon
Doctor of Philosophy in
history PhD,
Senior teacher
National university of
Uzbekistan,
Jizzakh, Uzbekistan

Muhammedov Yoqubjon
Tarix fanlari bo'yicha falsafa
doktori, PhD,
Katta o'qituvchi,
O'zbekiston Milliy
universiteti,
Jizzax, O'zbekiston

Мухамедов Якубджан
Доктор философии по
истории
преподаватель,
Национальный
университет Узбекистана

“G'ARBIY TURK XOQONLIGINING TOSHKENT VOHASIDAGI MA'MURIY MARKAZLARI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada G'arbiy Turk xoqonligi davrida ma'muriy jixatdan boshqaruv tizimi vazifasini bajaragan markazlar xususan, Choch vohasidagi yirik shaharlar va ularning faoliyati haqida so'z yuritiladi. Maqolada keltirilgan ma'lumotlarni yoritishda arxeologik va yozma manbalarda keltirilgan ma'lumotlarni o'zaro tahlil qilgan holda yoritilgan.

KALIT SO'ZLAR: Xioniylar, Eftaliylar, Turk xoqonligi, Choch, boshqaruv, Qanqa, Mingo'rik, Tunkat, Barskat, Xotunkat, Jabg'ukat, Ardlonkat, tegin, tudun.

НЕКОТОРЫЕ КОММЕНТАРИИ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ЦЕНТРАХ ЗАПАДНО- ТЮРКСКОГО ХАНСТВА В ТАШКЕНТСКОМ ОАЗИСЕ

АННОТАЦИЯ: В данной статье говорится о центрах, выполнявших функцию административной системы в период Западно-Тюркского ханства, в частности о крупных городах Чочского оазиса и их деятельности. Информация, представленная в статье, основана на взаимном анализе сведений, представленных в археологических и письменных источниках.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: хиониты, эфталиты, Турецкое ханство, Чоч, управление, Канга, Мингорик, Тункат, Барскат, Хотункат, Джабгукат, Ардлонкат, прикосновение, тудун.

SOME REMARKS ON THE ADMINISTRATIVE CENTERS OF THE WESTERN TURKISH KHAKHANAT IN THE TASHKENT OASIS

ABSTRACT: This article talks about the centers that performed the function of the administrative system during the period of the Western Turkic Khanate, in particular, the large cities in the Choch oasis and their activities. The information presented in the article is covered by mutual analysis of the information provided in archaeological and written sources.

KEY WORDS: Khionites, Eftalites, Turkish Khanate, Choch, management, Qanga, Mingorik, Tunkat, Barskat, Hotunkat, Jabgukat, Ardlonkat, tegin, tudun..

1. KIRISH

Tarixdan ma'lumki qaysiki sulola o'z boshqaruvini tashkil qilar ekan, albatta u erda biror bir markaz shaharlar tashkil qilingan. Xususan, xioniylar, kidariylar, eftalitlar va Turk xoqonligini keltirib o'tishimiz mumkin. Bular ichida G'arbiy Turk xoqonligining ma'muriy markazlari xaqida so'z yuritish orqali olib borayotgan ilmiy tadqiqot ishimizning asosiy muammomini aniqlash imkonini berishi mumkin. Biroq hozirgi kunga qadar bu o'z echimini kutayotgan masalalardan biri hisoblanadi. G'arbiy xoqonlik davri ma'muriy markazlarini o'rganish borasida tadqiqotchilar o'rtasida turli qarashlar mavjud. Mana shunday markazlardan biri Choch hisoblanib u xaqida alohida so'z yuritish mumkin.

Toshkent vohasi geografik joylashuviga ko'ra qulay mintaqada joylashgan voha bo'lib, uning hududidan o'tgan qadimgi karvon savdo yo'llari shaharsozlik madaniyatining rivojlanishiga asosiy turtki bo'lgan. SHuning uchun ham bu zamin madaniyati boshqa qo'shni hudud mintaqalarga yoyilgan. Bu borada ilk o'rta asrlarda G'arbiy Turk xoqonligi tomonidan o'lkani qo'lga olinishi ham bevosita vohaning urbanizatsiyasiga o'z ta'sirini o'tkazmay

qolmadi. Hususan bu davrda shaharsozlik gullab yashnadi.

Qang' saltanati va uning markaziy hukmdorligi bo'lmish Chochda milodiy bir mingyillikning o'rtalarida shakllana boshlagan o'nlab shahar va yirik qishloqlar miqdori Turk xoqonligi davrida yanada ko'paygan. Toshkent vohasi va Janubiy Qozog'istonda VI-VIII yuz yilliklarda shahar madaniyati o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqqan. Xususan, Ibn Xavqal Chochda jami 52 ta shaharni qayd etgan bo'lsa, yana bir qator arab va fors geograflari vohada bir necha o'nlab shaharlar bo'lganligiga urg'u berishgan. Toshkent vohasidagi 32 ta shahar xarobasidan 1 tasi – Qanqa yirik (150 ga), 5 tasi – o'rta (25 dan 75 gacha ga) va 26 tasi esa kichik (25 gacha ga) shaharlar bo'lib, mutaxassislar bu davrda Chochdagi urbanizatsiya kichik shaharlar evaziga taraqqiy etib borganligini olg'a suradilar. Janubiy Qozog'istonda esa VI-IX asr birinchi yarmiga tegishli qatlamga ega shahar xarobalari manbalarda berilgan shaharlar soniga qaraganda ancha ko'p. To'g'rirog'i, arxeologlar tomonidan bu davrga oid 30 ta shahar aniqlangan bo'lib, ulardan faqat 6 tasining nomigina yozma manbalarda uchraydi. Har ikkala hududda ham shaharlar

soni o'sishi Turk xoqonligi va sug'diylar faoliyati natijasida bo'lib, ulardan bir qismining turkiy-sug'diy asosli yoki aralash ekanligini guovohi bo'lishimiz mumkin.

Toshkent vohasidagi mavjud bo'lgan bir qancha yodgorliklarda xususan, Qanqa, Mingo'rik, Xonobod va Ko'lota kabilar arxeologik jihatdan birmuncha yaxshi tadqiq etilgan. Xususan, ularni o'rganish natijasida o'ziga xos tarzida bir biridan farq qiluvchi urbanizatsiyalashuv jarayonlari yuzaga kelgan bo'lib, madaniyat egalari o'z hududida muqim yashab kelganliklarini kuzatishimiz mumkin. VI-VIII yuz yilliklardagi joy nomlarining muayyan qismini tashkil qiluvchi sug'diy toponimlar butun voha bo'ylab uchraydiki, bu o'z navbatida sug'diylarning Choch erlarida anchadan beri muqim yashaganligini ko'rsatadi. Xususan, Chochda sug'diy *-kat* topoformanti bilan tugallanuvchi toponimlar keng tarqalgan. Qizig'i shundaki, ushbu topoformant oldida ko'p hollarda qadimgi turkiy so'zlar o'rin olgan bo'lib (*mas. Tunkat, Barskat, Xotunkat, Jabg'ukat, Ardlonkat*), bu esa Toshkent vohasi o'z davrida turk-sug'd simbiozi faol kechgan hudud bo'lganidan darak beradi.

Chochda unvonlar bilan bog'liq shaharlar ham anchagina. Izlanishlarga ko'ra, vohada ham turkiy, ham sug'diy asosli unvonlardan yasalgan shahar nomlari boshqa hududlarga qaraganda ko'proq uchraydi. Buning sababini sug'dshunoslar Ettisuv va Choch hududida shahar va manzilgohlarga sug'd savdogarlari tomonidan amalga oshirilgan savdo munosabatlari hamda bu erda tashkil topgan savdo markazlari bilan bog'liq holda kechganligi bilan asoslaydilar. Biroq shuni unutmashimiz kerakki, bu hududlardagi shahar va manzilgohlarga birgina sug'diylar emas, balki turkiylar ham asos solishgan. Buni u erdagi toponimlarning

katta bir qismi turkiy yoki turkiy va sug'diy asosdan kelib chiqqanligi ham ko'rsatadi. Bu davrda Toshkent vohasida turkiy *-liq/-lig'* topoformanti bilan tugallanuvchi *Sobliq (Soyliq), Abrlig', Namudlig' (Yag'uzlig'), Nekaliq (Yaqaliq), Olmaliq, Otliq (Itliq), Ajig' (Achig')* kabi toponimlar keng tarqalganligi kuzatiladi. Xususan, *Abrlig'* (80 ga), *Kabarna* (75 ga), *Namudlig'* (70 ga), *CHinanchkat* (50 ga) kabi shaharlar maydonining kattaligi ularda ko'p sonli aholi yashaganligini ko'rsatadi. *Abrlig'* va *Namudlig'* yirik hunarmadchilik va metallurgiya markazlari o'laroq nom chiqargan shaharlar qatoriga kiritish mumkin.

Toshkent vohasidan topilgan arxeologik materiallar va yozma manbalarni o'rgangan mutaxassislar ilk o'rta yuz yilliklarda turklar birgina qishloqlarga emas, balki vohaning shaharlari aholisi ichiga ham kirib borganligini ko'rsatgan. Shuningdek, vohaga yaqin hududda - *Quyruqto'ba (Kadar)* shahar xarobasining zalidan topilgan kuydirib o'yilgan naqshli doskaning "Unashtiruv sahnasi" deb nomlangan tasviridagi qahramonlarning tashqi qiyofasi, keng soqolsiz yuzi, yassi burni, ko'z tuzilishi va kiyimlari ularning turklar ekanligini ko'rsatmoqda. Xuddi shunga o'xshash inson qiyofalari Choch vohasida Turk xoqonligi davrida zarb qilingan tangalarda ham uchraydi. SHuningdek, G'arbiy Turk xoqonligi, Choch Teginlari va Choch Tudunlari tangalarida dumaloq yuzli, soqolsiz hukmdor tasvirlarida ham o'z aksini topgan. Agar ushbu tangalardagi tasvirlarni Qang' davriga oid Choch tangalaridagi hukmdor qiyofasi bilan solishtiradigan bo'lsak, ular orasida ancha farq borligi, Chochning qadimiy tangalarining ko'pchiligida hukmdor tasvirlari ko'pincha ingichka yuz, soqolli qilib tasvirlanganligiga guvoh bo'lamiz.

Ilk o'rta asrlar davriga kelib Chochning asosiy markazi qaysi shahar ekanligini aniqlash ishning asosiy masalalaridan biri xisoblanadi. Bu borada VII-VIII asrlarda vohadagi turkiy sulolalar hukmdorlarining markazlari qayerda joylashganligi borasida tarixshunoslikda quyidagi xulosalar keltirilgan bo'lib, bu borada masalani mohiyatini aniqlashda quyidagicha ma'lumotlarni aniqlash imkoniga ega bo'ldik.

1) Oqqo'rg'on tumanidagi Qanqa shahar xarobasi va Toshkent shahridagi Mingo'rik shahar xarobasi ham Chochning poytaxti bo'lganligi ehtimoldan xoli emas. Ehtimol, oldinroq Qanqa, keyinroq Mingo'rik poytaxt vazifasini bajargan.

2) Qang' saltanatining poytaxti bo'lgan Qanqa shahar xarobasi Turk xoqonligi davrida ham Choch sulolalaridan birining poytaxti vazifasida bo'lishda davom etgan. Mingo'rik esa bu davrda Chochning mudofaa qo'rg'onlaridan biri bo'lgan.

3) Qanqa shahar xarobasi Choch Teginlarining, Mingo'rik, Tarband, Tunkat shaharlari Choch Tudunlarining markazi, YUnusobod Oqtepasi qo'rg'oni esa ularning shahar tarshqarisidagi qarorgohi vazifasini o'tagan.

G'arbiy Turk xoqonligi davrida Chochda joylashgan ikki shaharni o'rganish alohida ahamiyatga egadir. Jabg'ukat va Xatunkat shaharlari ushbu shaharlar haqida ilk ma'lumotlarni arab mualliflari tomonidan berilgan ma'lumotlari va boshqalari orqali olishimiz mumkin. Xususan, Al-Istaxriy (X asr) uni Chochdan Iloqqa olib boruvchi yo'ldan sharqda, ya'ni Turk (Chirchiq) daryosi vodiysida devorning ichkarisidagi shaharlar qatorida tilga olgan va Binkatdan Turk daryosining qirg'og'idagi Jabg'ukatgacha bo'lgan masofani 2 farsax (chamasi 16 km) deb ko'rsatgan. Yana bir

muhim manba "Hudud ul-olam" asarida (X yuz yillik)ning noma'lum muallifi ham Binkatdan 2 farsax uzoqlikda joylashgan Jabg'ukatni *"chiroyli bir shahar bo'lib, u qadimda Chochning harbiy lageri – lashkargohi vazifasini bajarganligi e'tirof etib o'tiladi"* deb qayd etgan. Qudama ibn Ja'far va al-Muqaddasiylar (X asr) ham uni *"ichki mudofaa devoriga ega harbiy lashkargoh"* tariqasida ta'riflaganlar. Turk xoqonligi davrida bunday qarorgoh shaharlar – harbiy garnizonlar vazifasini o'tagan bo'lib, G'arbiy Turk xoqonligining ilk poytaxt shaharlaridan biri – Beshbaliq (Turfon atrofi SHarqiy Turkiston)da xoqonlar ham o'z vassallarini nazoratda tutish uchun maxsus qo'shin saqlaganlar.

Jabg'ukat yoki "Jabg'u shahri" ma'nosini anglatgan shahar xarobasining izlari Toshkent shahrining shimoli-sharqidagi Do'rmon qishlog'i yaqinidagi Oq-ota shahar xarobasi o'rnida bo'lgan. Uning umumiy maydoni 18 ga tashkil etgan, ammo ushbu manzilgohda, arxeologlar tomonidan keng qazish ishlarini o'tkazishmagan. Stratigrafik tekshiruvlar u erdan VII-VIII, X -XII va XV asrlarga oid materiallarni bergan. Yodgorlikning ilk o'rta asrlarga oid ko'handiz (ark)i aniq ajralib turadi. Arxeologik tekshiruvlar natijasida uning pastki qismida paxsali binolar uyumi hamda kamroq miqdorda sirlanmagan sopol buyumlar topilgan. SHuning uchun ayrim arxeologlar Oq-otani shahar emas, balki manzilgoh sifatida baholagan bo'lishlariga qaramay, YU.F.Buryakov uning shaharcha bo'lganligiga shubha yo'q, deb topgan.

Ayrim tadqiqotchilarga ko'ra, Jabg'ukat birinchi harbiy maqsadlar (qo'shin saqlash, qo'shinning harbiy tayyorgarligi va b.) uchun mo'ljallab qurilgan. Chunki arxeologik qazishmalar natijasi unga VI asrning ikkinchi yarmidan keyin asos solinganini tasdiqlaydi.

Qolaversa, xuddi shu davrda Istami va uning avlodlari “jabg‘u” unvoni bilan yuritilganligi ko‘zda tutilsa, shahar shunchaki “Jabg‘u shahri” ma’nosini anglatmagan bo‘lib chiqadi. Umuman, Jabg‘ukat xoqonlik G‘arbiy qanotining shakllanishining ilk davrlari – Yabg‘ulik davri (VI yuz yillikning 60- yillari va oxirgi choragi)da vujudga kelgan. Keyinroq Sheguy, Tun yabg‘u kabi xoqonlar Jabg‘ukatdan qishlik qarorgoh sifatida foydalangan bo‘lishlari kerak.

Chochda zarb qilingan G‘arbiy Turk xoqonligi tangalarining katta qismida hukmdor – yabg‘u, yabg‘u-xoqon yoki xoqon bilan birga malika – xotun tasviri uchraydi. Qadimgi turk davlatchiligi bilan bog‘liq bu an‘ana o‘sha davr shaharsozligida ham aks etgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

RO‘YXATI

1. 1,2,3, Baypakov K.M. Srednekovaya gorodskaya kultura YUjnogo Kazaxstana i Semirechya. A-A., 1986. – S. 41; Askarov A.A., Buryakov YU.F., Kvirkveliya O.R., Radililovskiy V.V. Teoreticheskie i metodologicheskie problemy issledovaniya v arxeologii. Tashkent, 1988. – S. 128, 134.
2. 2,5 Buryakov YU.F. Genezis i etapy razvitiya gorodskoy kultury Tashkentskogo oazisa. – Tashkent, 1982. – S. 140, 168.
3. Baypakov K.M. Srednekovaya gorodskaya kultura ... – S. 66.
4. Boboyorov G‘. Choch tarixidan lavhalar (Ilk o‘rta asrlar). – Toshkent, 2010. – B. 80.
5. Buryakov YU.F. Genezis i etapy razvitiya gorodskoy kultury... – S. 124.
6. 6,7,8 Lure P.B. Istoriko-lingvisticheskiy analiz sogdiyskoy toponimii. Dis. kand. filol. nauk. SPb., 2004. – S. 105.
7. Lure P.B. Istoriko-lingvisticheskiy analiz ... – S. 206.
8. Lure P.B. Istoriko-lingvisticheskiy analiz ... – S. 208.
9. Buryakov YU.F. K istorii rannesrednekovogo CHacha // O‘zbekiston tarixi, № 3. – Tashkent, 2002. – S. 16;
10. Boboyorov G‘.B. Ilk o‘rta asrlarda Choch vohasida turkiy toponimlar ... – S. 113-114.
11. Buryakov YU.F. Genezis i etapy razvitiya gorodskoy kultury ... – S. 64.
12. Baypakov K.M. Zapadnotyurkskiy i Tyurgeshskiy kaganaty: tyurki i sogdiysy, step i gorod. – Almaty, 2010. – S. 62-63.
13. Babayarov G.B. Drevnetyurkskie monety CHachskogo oazisa (VI–VIII vv. n.e.). Tashkent, 2007. – S. 10 – 19, 40 – 42, 52 – 53.
14. Rtveladze E.V. Pre-Muslim coins of Chach // Silk Road Art and Archaeology, 5. – Kamakura, 1997/1998. – P. 307 – 328; Boboyorov G‘. Choch tarixidan lavhalar (Ilk o‘rta asrlar). – Toshkent.: Yangi nashr, 2010. – B. 91.
15. Filanovich M.I. Tashkent: zarojdenie goroda i razvitie gorodskoy kultury drevnosti i srednekovoye // Rol goroda Tashkenta v razvitiy mirovoy sivilizatsii (Materialy Mejdunarodnoy nauchnoy konferensii posvyashchennoy 2200-letnemu yubileyu goroda Tashkenta. – Tashkent: Fan, 2009. – S. 45-51; Mukminova R. G., Filanovich M. I. Tashkent na perekryostke istorii (Ocherki drevniy i srednekovoy istorii goroda). – Tashkent: Fan, 2001. – S.14; Alimova D. A., Filanovich M. I. Toshkent tarixi (qadimgi davrlardan bugungacha) – Istoriya Tashkenta (s drevneyshix vremen do nashey dney).

- Qayta ishlangan va to'ldirilgan ikkinchi nashri. – Toshkent: ART-FLEX, 2009. – B. 24.; Filanovich M.I. Drevnyaya i srednevekovaya istoriya Tashkenta v arxeologicheskix istochnikax. – Toshkent: O'zbekistan, 2010. – S. 26.
16. Buryakov YU.F. Arxeologicheskie materialy k etnicheskoy istorii... – S. 61; O'sha muallif. Srednevekovyy CHach v sisteme torgovo-ekonomicheskix svyazey... – S. 35; Filanovich M.I. Tashkent: zarojdenie i razvitie... – S. 182; Mukminova R.G., Filanovich M.I. Tashkent na perekryostke istorii... – S. 14; Alimova D.A., Filanovich M.I. Tashkent tarixi... – B. 24.; Filanovich M.I. Drevnyaya i srednevekovaya istoriya Tashkenta... – S. 26.
17. Buryakov YU.F. Srednevekovyy CHach v sisteme torgovo-ekonomicheskix svyazey... – S. 35.
18. Pugachenkova G.A., Rempel L.I. Vydayushiesya pamyatniki arxitektury Uzbekistana. Tashkent, 1958. – S. 145 – 146; Filanovich M.I. Drevnyaya i srednevekovaya istoriya Tashkenta... – S.162, 183; Xatamova M.M. Qanqa – Choch Teginlarining markazi // O'zbekiston tarixining dolzarb muammolari yosh tadqiqotchilar talqinida. O'zR FA Arxeologiya institutida 2013 yil 28 martda o'tkazilgan yosh olimlar Respublika konferensiyasi materiallari. Samarqand, 2013. – B.148 – 154
19. al-Istakhri, Abu Ishak Ibrahim al-Farisi. Masalik al-mamalik (Viae regnoram). ed. M.J. de Goeje, BGA, pars 1. Lugduni-Batavorum: E.J. Brill, 1967. – P. 330.
20. Hudud al-'Alam. The regions of the world. Translated by R.V. Minorsky. London, 1970. – R. 117, 357.
21. al-Moqaddasi, Abu 'Abdallah Muhammad ibn Ahmad Shamsaddin. Kitab ahsan al-taqasim fi ma'rifat al-aqalim (Descriptio Imperii moslemici), ed. M.J.de Goeje, BGA, pars 3. Lugduni-Batavorum, 1967. – P. 264; Ibn Haukal, Abu'l-Kasim an-Nasibi. Kitab sura al-Ard, ed. J.H. Kramers. Leiden, 1939. – P. 507, 522.
22. Abdurahmonov G., Rustamov A. Qadimgi turkiy til. Toshkent: O'qituvchi, 1982. – B. 128; Lure P. B. Istoriko-lingvisticheskiy analiz sogdiyskoy toponimii. Diss. kandidata filologicheskix nauk. – SPb., 2004. – C. 93.
23. Buryakov YU.F. Istoricheskaya topografiya... – S. 75.
24. Buryakov YU.F., Qosimov M.R., Rostovsev O.M. Toshkent oblastining arxeologik yodgorliklari. Toshkent, 1975. – B. 45; Buryakov YU.F. Verifikatsiya arxeologicheskix materialov pismennymi istochnikami // Askarov A.A., Buryakov YU.F., Kvirkveliya O.R., Radililovskiy V.V. Teoreticheskie i metodologicheskie problemy issledovaniya v arxeologii. Tashkent, 1988. – S. 81.
25. Buryakov YU.F. Istoricheskaya topografiya... – S. 75.
26. Moravcsik G. Byzantinoturcica. T. 2. – Berlin 1958. – R. 130-131, 290; Golden P.B. Türk Halkları tarihine Giriş. Çev. O.Karatay. Ankara, 2002. – S. 103; Gumilev L.N. Drevnie tyurki. M., 1967. – S. 158-159.
27. Babayarov G. Gosudarstvennyy stroy Zapadno-Tyurkskogo kaganata. Avtoref.dok.ist.nauk. Tashkent: IV AN RUz, 2012. – S. 24.
28. Mukhamedov, Y. Q. (2022). THE ANALYSIS OF CHACH TOPONYM IN WRITTEN AND ARCHEOLOGIC SOURCES. American Journal Of Social

Sciences And Humanity Research, 2(12),
76-82.

29. Mukhamedov, Y. K. (2022). CHACH IS THE ADMINISTRATIVE CENTER OF THE WESTERN TURKISH KHANATE. Journal of Social Research in Uzbekistan, 2(02), 24-33.
30. Muhamedov, Y. (2022). SOME COMMENTS ON THE COVERAGE OF CHACH HISTORY BY FOREIGN RESEARCHERS. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY, 3(01), 26-29.